

Arzu Sabir qızı Kərimova⁷⁸
NİTQ, SÖYLƏM VƏ DISKURS

Nitqin, sözləminin, diskursun və ya söziün istər yaranma, istərsə də mənimsənilmə mexanizmini izah etmək dilçilik elminin ən çox dəyər verdiyi məsələlərdən biridir. Sadəcə bunu demək kifayətdir ki, eramızdan əvvəl yaranan Yunan dilçilik məktəbi əşyaya verilən ad məsələsini araşdırmağa çalışırdı. Əşyaya verilən adın onun mahiyyətinə uyğun olub - olmaması məsələsini ilk dəfə yunan filosofları araşdırıb. Bu günün dilçiləri də bu məsələdən yan keçə bilmirlər. Nitqin necə yarandığını min illər boyu tədqiq edən dilçilik elmi 1950-ci illərdə yenidən bu məsələyə qayıtdı. Nitqin yaranma və mənimsənilmə mexanizmini daha dəqiq izah edə bilmək üçün, bu dəfə linqvistika və psixologiya elmlərinin ortaq imkanlarından istifadə olundu. Cəmiyyəti 70-90 il ərzində bir-birinin dalınca psixolinqvistikanın biheviorizm, neobiheviorizm, konneksionist və koqnitiv psixolinqvistika, nitq fəaliyyəti nəzəriyyəsi, linqvo-psixoloji vəhdət nəzəriyyəsi kimi yeni məktəb və istiqamətləri yarandı. Müasir dövrdə artıq sadəcə nitqin deyil, nitq sözləminin, diskursun, söziün, ümumiyyətlə, istənilən səviyyədə olan dil struktur vahidlərinin yaranma və mənimsənilmə mexanizmini tədqiq və müəyyən etmək məsələsi böyük aktualıq qazanmışdır.

Son dövrlərdə Azərbaycan dilçiliyində istər ümumilikdə psixolinqvistik tədqiqatlar, istərsə də koqnitiv dilçilik və linqvo-psixologiya ilə bağlı elmi tədqiqatlara meyl sürətlə artır. Dilin və nitqin linqvo-psixoloji fenomen olduğunu nəzərə almaqla ənənəvi dilçilikdə tədqiq edilən bəzi vacib mövzular yenidən tədqiq olunur. Bu zaman məsələnin koqnitiv və linqvo-psixoloji cəhətlərinə daha böyük əhəmiyyət verilir.

İstənilən nitqin məqsədi dinləyiciyə təsir etməkdən (inandırmaq, məlumatlandırmaq, əyləndirmək və s.) ibarətdir. Nitq daha çox və ya daha az təsirə malik ola bilər. Nitq və nitq fəaliyyəti ilə bağlı fikirlər A.A.Leontyevin, E.F.Tarasovun və L.S.Viqotskinin əsərlərində geniş həcmdə rast gəlinir. A.A.Leontyev müxtəlif illərdə yazdığı 3 əsərində ("Nitq fəaliyyətində söz", «Psixolinqvistik vahidlər və nitq sözləmlərinin yaranması», «Nitq fəaliyyətinin nəzəriyyəsi») insanın nitq fəaliyyətinin obyekt, predmeti və ümumiyyətlə, yeni ontologiyasının müasir anlayışını analiz, tənqid və köhnə təsəvvürlərdən azad olunma yolu ilə təsdiq etməyə çalışır.

Nitqin elementləri harmonik bağlılıq təşkil etməklə dinləyicinin psixoloji qavranışına tabe olmalıdır.

Dahi alman alimi V.Humbold dili insan psixikası, ruhu və təfəkkürü ilə əlaqələndirmişdir. Bunlar psixolinqvistikanın yaranmasına səbəb olmuşdur. Lakin, psixoloji cərəyanın nümayəndələri bəzən yanlış olaraq dili nitqlə, təfəkkürlə, məntiqi isə qrammatika ilə eyniləşdirmişlər. Psixoloji cərəyanın əsas nümayəndələri Heyman Şteyental, Vilhelm Vund və Potebnya Afanasyeviç olmuşdur. H. Şteyental "Xalqlar psixologiyası" nəzəriyyəsinin və həmçinin, dilin mənşəyi məsələsinə həsr edilmiş "Səs təqlidi" nəzəriyyəsinin banisidir. Bu alimlər dilin xalq psixologiyası və fərdi psixologiya ilə əlaqəsi məsələsinə əsas diqqət ayırmışlar.

Psixolinqvistikanın banilərindən biri olan L.Viqotskinin tədqiqatlarında başlıca məsələ fikrin sözə olan münasibətidir. O belə hesab edir ki "fikir sözdə tamamlanır". Burada söz həm nitqə, həm də fikrə aid edilir.

Son onilliklərdə "diskurs" anlayışı humanitar elmlərdə diqqəti cəlb edir. Ondan fəlsəfə, sosiologiya, politologiya, linqvistika, psixolinqvistika və ədəbiyyatşünaslıqda geniş istifadə olunur.

Diskursa həsr olunmuş elmi işlərdə o, həcmli, çoxölçülü fenomen kimi təqdim olunur. Tədqiqatçı İ.Uxvanova-Şmiqovaya görə, diskurs və nitq yalnız bəzi nöqtələrdə kəsişirlər. O, eyni zamanda diskursu nitq kimi təyin edir, lakin göstərir ki, nitq onun yeni görüşündə, yeni oxunmasındadır.

Diskursun dil və nitqlə həm oxşar, həm də fərqli cəhətləri vardır. Nitqlə onu bağlayan odur ki, diskursda bütövlük xüsusiyyətinə malikdir, onun daxili təşkili, forması vardır. Dil universal, abstrakt mikrosistemə malikdir. Diskurs isə əksinə konkretlik tələb edir.

XÜLASƏ

Məqalədə sözləmin və diskursun yaranma, eyni zamanda mənimsənilmə mexanizmindən bəhs edilir. Məqalədə göstərilir ki, nitqin elementləri harmonik bağlılıq təşkil etməklə dinləyicinin psixoloji qavranışına tabe olmalıdır.

РЕЧЬ, ВЫСКАЗЫВАНИЕ И ДИСКУРС РЕЗЮМЕ

В статье рассказывается о высказывании и дискурсе, а также о механизме их усвоения. В статье указывается, что элементы речи должны быть предметом психологического восприятия слушателя путем организации гармонической принадлежности.

SPEECH, STATEMENT, DISCOURSE SUMMARY

The article describes the utterance and discourse, as well as the mechanism of their assimilation. The article states that the elements of speech should be the subject of psychological perception of the listener by organizing harmonic affiliation.

Rəyçi: dos.S.Abbasova